

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВЦІВ-МЕДИКІВ ТА ПРИРОДОДОСЛІДНИКІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1863-1883 рр.)

Лутаєва Т. В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті здійснено аналіз основних форм та змісту громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників на базі Харківського університету у період 1863-1883 рр. Автором визначено основні чинники, що обумовлювали громадсько-просвітницьку діяльність представників професорсько-викладацької колегії Харківського університету у період 1863-1883 рр. Акцентовано увагу на ролі окремих персоналій у реалізації громадсько-просвітницької діяльності. Констатовано, що досвід громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників Харківського університету досліджуваного періоду може бути зразком для наслідування в сучасному освітньому просторі України.

Ключові слова: громадсько-просвітницька діяльність, публічна промова, наукове товариство, медична й фармацевтична освіта, Харківський університет, університетський статут.

ОБЩЕСТВЕННО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧЕНЫХ-МЕДИКОВ И ЕСТЕСТВОИСПЫТАТЕЛЕЙ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА (1863-1883 гг.)

Лутаева Т. В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье осуществлен анализ основных форм и содержания общественно-просветительской деятельности ученых-медиков и естествоиспытателей на базе Харьковского университета в период 1863-1883 гг. Автором определены основные факторы, обусловившие общественно-просветительскую деятельность представителей профессорско-преподавательской коллегии Харьковского уни-

верситета в період 1863-1883 гг. В статті зроблено акцент на ролі окремих персоналій в реалізації громадсько-просвітницької діяльності. Констатовано, що досвід громадсько-просвітницької діяльності учених-медиків і естествоиспытателей Харківського університету досліджуваного періоду може бути зразком для підрадянства в сучасному освітньому просторі України.

Ключевые слова: громадсько-просвітницька діяльність, публічна речь, научне товариство, медичне і фармацевтичне освітання, Харківський університет, університетський устав.

**PUBLIC AND ENLIGHTENMENT ACTIVITY OF MEDICAL SCIENTISTS
AND NATURAL RESEARCHERS AT KHARKIV UNIVERSITY (1863-1883
years)**

Lutaieva T.

V. N. Karazin Kharkiv National University

In the article it was described and analyzed the main forms and content of public and enlightenment activity of medical scientists and natural researchers at Kharkiv University in the period of 1863-1883 years. It was noted that the main factors that determined the peculiarities of the public and enlightenment activity of medical scientists and natural researchers at Kharkiv University were social and political changes in Russian Empire during the Great Reforms; the development of natural, medical sciences and activation of pedagogical thought; government policy on University education. The author notes that the provisions of the University Charter defined the nature of the public and enlightenment activity of medical scientists and natural researchers as representatives of faculty's councils. The main forms of such activity were: the duties of dean and secretary of the faculty council, participation in the University court.

The University Charter of 1863 year has caused the further specialization in Medical and Pharmaceutical education. This factor as well as awareness of scientists

their own role in solving socially significant problems contributed to involvement of scientists in public and enlightenment activity. The above factors influenced the following forms of public and enlightenment activity of medical scientists and natural researchers at Kharkiv University: work in commissions and meetings with representatives from Zemstvo in developing guidelines and measures to combat infectious diseases; the announcement of public speeches during solemn acts and memorable events; the discovery of a private initiative aimed at the development of the University material base and assistance to needy students; popularizing of scientific achievements through participation in medical and nature orientation congresses and scientific societies.

Medical scientists have shown a public position under the influence of the growing patriotism among the general population and in response to the increase in the number of wounded, disabled, homeless and neglected people as a result of hostilities. They gave lectures of special courses on surgery and military surgery for doctors in order to renew their knowledge; carried out business trips to the army; provided assistance to the Red Cross Society. It has been established that the experience of the public and enlightenment activity of medical scientists and natural researchers at Kharkiv University in the period of 1863-1883 years could be a model for imitation in the education sector of Ukraine nowadays.

Key words: public and enlightenment activity, public speeches, Kharkiv University, University Charter, Medical and Pharmaceutical Education.

Постановка проблеми. В умовах модернізації вітчизняної системи освіти та реорганізації системи охорони здоров'я України **існує потреба в оновленні змісту просвітницької роботи науково-педагогічних працівників закладів вищої медичної й фармацевтичної освіти.** Актуальним є вивчення теорії й практики організації громадсько-просвітницької діяльності фундаторів медичної й фармацевтичної освіти в регіональному та історико-педагогічному аспектах. Викликає інтерес громадсько-просвітницька діяльність науковців-медиків та

природодослідників Харківського університету у 60-і-80-і роки ХІХ ст., тобто протягом дії університетського статуту 1863 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років низка вітчизняних дослідників (С.Посохов, Л.Зеленська, С.Ткачов, С.Золотухіна, М.Прищак, С.Лупаренко, О.Друганова та інші) обґрунтували окремі чинники, що обумовлювали громадсько-просвітницьку діяльність науковців імперської доби. Окремі аспекти просвітницької діяльності університетів підросійської України висвітлювалися у наукових розвідках С.Куліша, Л.Коваленко, Т.Разуменко, Т. Соколенка. Низка науковців висвітлювала питання, пов'язані з участю науковців-медиків та природодослідників Слобожанщини у громадсько-просвітницькій діяльності вітчизняного соціуму досліджуваного періоду (В. Кушик, Н. Самойленко, М. Левченко, Т. Лутаєва, Т. Коломієць, Н. Фрадкіна, Ж. Перцева, В. Камчатний, В. Фесенко, А. Терещенко, О.Друганова та ін.). Учені початку ХХІ ст. значно просунулися вперед у дослідженні подій, які впливали на різнобічну діяльність науковців, висвітлили окремі форми громадсько-просвітницької діяльності представників передової інтелігенції досліджуваного періоду. Посилилася антропологізація наукових розвідок. Відтак, проведений аналіз численних матеріалів свідчить, що проблема дослідження громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників Харківського університету у період дії університетського статуту 1863 р. все ще залишається недостатньо висвітленою. Корисно узагальнити накопичені дослідниками матеріали, поглибити знання та оцінити роль фундаторів медичної й фармацевтичної освіти у вирішенні означеної проблеми в історико-педагогічному аспекті.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз основних форм та змісту громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників на базі Харківського університету у період 1863-1883 рр.

З огляду на поставлену мету нами виділені наступні **завдання**: визначити основні чинники, що обумовлювали громадсько-просвітницьку діяльність

представників професорсько-викладацької колегії Харківського університету у період 1863-1883 рр.; висвітлити основні форми та розкрити зміст громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників на базі Харківського університету у період дії університетського статуту 1863 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Установлено, що громадсько-просвітницьку діяльність, у широкому сенсі слід розуміти як своєрідний феномен, багатоеlementне утворення зі складною структурою, що включає зв'язки, взаємовідносини і взаємодію окремих особистостей, офіційних і неформальних, державних і громадських структур з метою поширення культурних надбань серед різних прошарків населення. У вузькому значенні, громадсько-просвітницька діяльність, зокрема вітчизняних науковців імперської доби, є різновид діяльності, що реалізовувалася окремими особами чи групами осіб відповідно до цілей і змісту діяльності державних установ і громадських утворень, та спрямовувалася на поширення знань, формування інтелектуально-культурного потенціалу населення, зокрема й на благодійних засадах [10]. Розкриття змісту поняття «громадсько-просвітницька діяльність» вказує на необхідність окреслення чинників, що визначали особливості взаємодії науковців Харківського університету досліджуваного періоду з представниками уряду та громадськості й обумовлювали певні форми й зміст громадсько-просвітницької діяльності представників професорсько-викладацької колегії у період 1863-1883 рр.

Вивчення та аналіз історико-педагогічних публікацій [9] дозволяє стверджувати, що ліквідація кріпацтва, формування індустріального суспільства, у результаті реформ початку 60-х рр. XIX ст., спричинила загальне падіння моральності, зростання алкоголізму серед селянства. Значна маса працівників, зіткнувшись з неможливістю реалізації потреби у самореалізації, страждала на нервові захворювання. Загрозою для населення залишалися інфекційні хвороби. Відтак, потреба у пошуку шляхів боротьби зі смертністю та покращення стану здоров'я населення в Російській імперії дали значний поштовх розвитку держа-

вних та громадських санітарних і медичних органів та установ, розширенню аптечної мережі.

За таких обставин важливим напрямом урядової політики була модернізація вищої освіти в країні, зокрема університетів, на базі яких готували фахівців медичного й фармацевтичного спрямування. Прийняття нового університетського статуту 18 червня 1863 р. (був загальним статутом для п'яти університетів Російської імперії : Петербурзького, Московського, Харківського, Київського та Казанського) вплинуло на подальшу спеціалізацію медичної й фармацевтичної освіти, певною мірою позначилося на збільшення кількості кафедр медичного й фізико-математичного факультетів (на базі яких готували студентів-медиків та фармацевтів), визначило умови функціонування рад факультетів [14]. У контексті легітимізації автономії університетів професорським колегіям було делеговано право на самоврядування, що впливало на їх вибір способів залучення до вирішення соціально-значущих проблем [6].

Важливим чинником активізації науково-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників Слобожанщини у 60-80-і роки XIX ст. був розвиток медицини (зростання авторитету патанатомії, розвиток клінічно-експериментальної медицини, становлення бактеріології та ін.) та природничих наук (відкриття клітинної будови організмів, поширення ідеї дарвінізму, досягнення в галузі хімії, фізики), а також зростання інтересу громадськості до проблеми виховання особистості. Зазначимо, що університетські міста, зокрема Харків, ставали у другій половині XIX ст. основними каналами трансляції в провінції Російської імперії певних виховних ідеалів, пов'язаних з особливостями тогочасної педагогічної думки та традиціями вітчизняної й європейської культури [21].

Окремі форми громадсько-просвітницької діяльності вітчизняних науковців-медиків та природодослідників протягом дослідженого періоду обумовлювалися також установленням військового контролю над Центральною Азією у 60-70-і роки XIX ст., участю та перемогою Росії у війні 1877-1878 рр. з Туреч-

чиною. З одного боку, означені події вплинули на приплив патріотизму серед широких верств населення, а з другого спричинили зростання кількості поранених, інвалідів, біженців, безпритульних [9, с. 15.]. Уряд побоювався опозиційних по відношенню до влади настроїв. Тому-то політична благонадійність осіб, які влаштовували просвітницькі заходи, найбільше турбувала місцеве начальство і центральний уряд. З огляду на названі побоювання представники урядових кіл більш прихильно ставилися до участі в просвітницькій діяльності науковців – працівників закладів вищої освіти. Слід також зауважити, що важливим чинником урядової політики стосовно просвітницької діяльності представників інтелігенції були побоювання перед процесом формування національної та регіональної самосвідомості на підпорядкованих Росії українських землях.

Представники професорсько-викладацької колегії Харківського університету, згідно до положень університетського статуту 1863 р., мали можливість реалізовувати громадську функцію даного освітнього закладу, залучаючись до роботи факультетських рад, посідаючи посади декана та секретаря ради факультету. Протягом досліджуваного періоду деканами медичного факультету були: К. Демонсі (1864-1867), І. Щелков (1867-1870), І. Зарубін (1870-1882). Обов'язки секретаря ради медичного факультету покладалися на: І. Щелкова (1863-1867), І. Зарубіна (1867-1870), Ф. Тихоновича (1870-1875), К. Кучіна (1876-1879), Ф. Тихоновича (1879-1882), М. Залеського (1882) [11, с.71, 194]. Деканами фізико-математичного факультету були: О.Чернай (1863-1870), А.Пітра (1870-1873), О.Масловський (1873-1880), І.Леваковський (1880-1887). Обов'язки секретаря ради факультету виконували: І.Леваковський (1862-1880), М.Яцукович (1880-1883) [18, с. 244-245].

Нова форма громадської діяльності науковців, за статутом 1863 р., полягала в можливості залучатися до функціонування університетського суду. До нової установи передбачалося включати обраних з-поміж професорів трьох суддів та, на випадок хвороби суддів, трьох кандидатів. До компетенції університетського суду належали справи про порушення студентами встановлених пра-

вил, про сутички між студентами, студентами і викладачами та посадовими особами університету, навіть якщо такі відбулися поза межами університету (§56-59) [14]. Членами університетського суду були й представники медичного та фізико-математичного факультетів. Так, радою університету протягом декількох років обирався до складу членів університетського суду професор П.Степанов [18, с. 161].

Існують повідомлення щодо залучення радою медичного факультету Харківського університету представників наукової спільноти до вирішення соціально-значущих питань. Так, під час епідемії дифтериту на території Харківської губернії у 1881 р., генерал-губернатор звернувся до медичного факультету з проханням рекомендувати професорів для сумісних нарад з представниками від б земств щодо вироблення вказівок і заходів стосовно боротьби з хворобою. На засіданні ради факультету від 15 січня 1881 р. за пропозицією професора А. Якобія було вирішено скласти комісію з представників медичного (професори В. Грубе, В. Лашкевич, А. Якобій, І. Оболенський, В.Крилов, О. Кузнєцов) та фізико-математичного (професори М. Бекетов, Л. Ценковський, І.Леваковський, Ю.Морозов, М. Яцукович, Г.Лагермарк) факультетів [11, с.102-103]. Комісії надавалося право заснування інституту для вивчення інфекційних хвороб, про що було зроблено повідомлення на з'їзді з проблеми епідемії дифтериту. Для організації такої установи комісією були вироблені «Основні положення» з визначенням основних завдань інституту та способів їх досягнення [11, с.103].

Аналіз роботи комісії дозволяє стверджувати, що вироблення й структурування практичних рекомендацій щодо формування здорового способу життя населення конкретного регіону мало активізувати просвітницьку діяльність науковців. Силами науковців-медиків передбачалося розробляти профілактичний підхід в епідеміології, що зумовлювало розширення форм просвітництва. Використовуючи сучасну лексику, наведений факт можна оцінити як приклад

участі науковців-медиків в організації неформальної освіти фахівців медичного спрямування.

Громадська позиція науковців-медиків Харківського університету особливо виявлялася під час участі країни в військових операціях. У ході російсько-турецької війни професор В.Крилов читав для лікарів «Курс патологічної анатомії травматичних пошкоджень та про піємічні процеси» [11, с.94]. Відомо, що протягом 1877-1878 рр. відбулися відрядження П.Морозова до дунайської армії, Л. Гіршмана – до армії, В. Грубе – до театру військових дій в азійській та європейській Турції. Метою відряджень було: ознайомлення на місці з військово-лікарськими установами військового міністерства й Товариства Червоного хреста; надання посильної допомоги пораненим воїнам. За результатами відрядження В.Грубе надав факультету звіт. Зміст звіту обумовив прийняття університетом рішення про надання допомоги Товариству Червоного хреста, а саме виділення зали для улаштування шпиталю. За рішенням медичного факультету в бараках Товариства Червоного хреста були також улаштовані терапевтична та хірургічна клініки університету. Завідували ними І.Зарубін, І. Оболенський, О. Кузнецов. Студенти 5-го курсу мали відвідувати клініки протягом 3 годин на тиждень [11, с.94-95]. Вважаємо, що допомагаючи пораненим воїнам, науковці-медики не тільки виявляли власну громадську позицію. Також, у відповідності до цілей і змісту діяльності державних установ і громадських утворень, вони формували та розвивали у студентів як професійні вміння та навички, так і патріотичні почуття, здатність відчувати себе громадянином конкретної держави.

Протягом окресленого періоду на базі Харківського університету традиційно під час урочистих заходів проголошувалися публічні промови, зміст яких носив просвітницький характер (див. табл.1). Назви промов затверджувалися на засіданнях факультетських та університетської рад.

Таблиця 1

Промови науковців-медиків та природодослідників Харківського університету [2; 5; 7; 12, с. 192; 18, с. 162; 20]

Автор промови	Назва виступу	Захід, дата
В. Грубе – завідувач кафедрою оперативної хірургії та хірургічної клініки, директор хірургічної клініки Харківського університету	Про сучасне клінічне викладання хірургії	Урочистий акт, 1864р.
І. Станкевич – професор кафедри теоретичної й експериментальної фармакології	Про епідемічні хвороби	Урочистий акт, 1867 р.
К. Кучін – професор кафедри ембріології, гістології та порівняльної анатомії	Про значення Петра Великого для історії російської медицини	Святкування 200-річного ювілею дня народження імператора Петра I, 1872 р.
П. Степанов – професор кафедри зоології	Про первісне походження організмів	Урочистий акт, 1872 р.
П.Лазаревич – професор кафедри акушерства, жіночих та дитячих хвороб	Місто з гігієнічної та естетичної точки зору	Урочистий акт, 1874 р.
А.Якобій – професор кафедри гігієни	Завдання Російського Червоного хреста	Урочистий акт, 1880 р.
І. Зарубін – професор хірургічної клініки Харківського університету, декан медичного факультету	Некролог Миколи Івановича Пирогова	Урочистий акт, 1882 р.

Аналіз промови В.Грубе дає підстави говорити про пошуки науковцем виховного ідеалу, визнання ним значущості розвивального навчання й ролі приватної ініціативи у розвитку навально-допоміжних установ університету. Установлено, що професор, володіючи величезною ерудицією та навичками практичної роботи у медичній галузі, розвинув педагогічний принцип зв'язку теорії і практики, наполягаючи на необхідності підготовки студентів до використання теоретичних знань у різносторонніх практичних ситуаціях [2]. Назва-

ний принцип навчання надалі був обґрунтований М. Корфом як принцип зв'язку навчального матеріалу з життям поряд з таким принципом як пошук можливостей застосування знань у реальному житті. Викладання, що здійснюється у ліжка хворого В. Грубе охарактеризував як клінічне. Клінічний викладач повинен, на думку науковця, демонструвати старанність і постійну діяльність, виявляючи любов до самої науки і бажання розвинути в своїх слухачах знання і вміння. На наш погляд, зміст висловлювань В. Грубе співвідноситься з ідеями К.Ушинського щодо розвивального навчання. У своїй промові В. Грубе також акцентував увагу на необхідності підтримувати вияви приватної ініціативи в улаштуванні клінічної бази університету, привчаючи громадськість «жертвувати на потреби нужденних» [2, с.33].

На наш погляд, вибір теми промови А.Якобія був не випадковим. Аркадій Іванович Якобій був членом Товариства Червоного Хреста. Для його інтелектуального портрету були характерні такі риси: професіоналізм, гуманізм, активна життєва позиція, людиноцентризм. Не випадково професор у своїй промові акцентував увагу на принципі гуманізму, що був покладений в основу функціонування означеного товариства у 1864 р. [20, с. 1].

Вважаємо, що А. Якобій визначив та обґрунтував у своїй промові важливу складову виховного ідеалу, а саме формування особистості з високою громадянською відповідальністю. Так, він висловив свою підтримку стосовно точки зору окремих західних публіцистів щодо значущості наявності патріотичних почуттів у населення в скрутні для держави часи. Сутність такої позиції відбивав зміст наведеної науковцем цитати Блунчлі: «Кожна окрема людина є ... разом з тим член і елемент державної громади. І як елемент держави, вона природно бере участь в суперечці своєї держави. Доля батьківщини не є чужою справою для її дітей. Вони приймають участь і в успіхах, і в стражданнях тієї держави, до якої вони належать. Як члени держави, вони зобов'язані жертвувати для неї кров'ю і майном під час небезпеки» [20, с. 24]. На думку А. Якобія, важливо підтримувати в народі потребу у здійсненні благодійності. За її наявності

«усувається небезпека поневірян для хворих і поранених і лікування стає успішнішим» [20, с. 14].

Професор окреслив особисті якості та здібності, що мають бути в наявності, а також повинні культивуватися в сестрах милосердя з боку тих, хто займається їх підготовкою. До таких якостей було віднесено: «фізичне здоров'я, правильні звички, моральна досконалість» [20, с. 25]. Між іншим, важливим завданням державного рівня науковець вважав пошук, відбір та надання можливості виконати своє покликання тим, хто найбільш відповідає висунутим до сестер милосердя вимогам. Відтак, професор визначив для освітян і для представників громадськості сутність важливої форми громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків, що в умовах сьогодення можливо співвіднести з організацією неформальної освіти.

У промові заслуженого професора шпитальної хірургічної клініки при Харківському університеті Івана Кіндратовича Зарубіна була надана характеристика науково-педагогічної спадщини М. Пирогова. Зокрема, І. Зарубін погоджувався з видатним медиком й освітянином з приводу того, що саме забуття особистої вигоди для безкорисливого служіння батьківщині й людству мають регламентувати діяльність педагога [5].

Протягом другої половини 60-х – на початку 80-х років XIX ст. набула подальшого поширення серед науковців-медиків та природодослідників Харківського університету така форма громадсько-просвітницької діяльності як приватна ініціатива, спрямована на розвиток навчально-допоміжних установ університету. У порівнянні з прибутками підприємців та поміщиків фінансові можливості представників професорсько-викладацької спільноти були не такими великими. Однак, вони дозволяли реалізувати бажання участі в удосконаленні матеріальної бази університету для більш ґрунтовної підготовки майбутніх фахівців. Участь у добродійній діяльності усвідомлювалася більшістю науковців як справа честі й сприймалася як традиція, що була закладена ще на початку заснування навчального закладу. Важливість добродійності на користь

навчально-допоміжних установ обумовлювалася й тим, що за університетським статутом 1863 р. мала бути посилена роль практичних занять у справі викладання. На основі положень статуту в Харківському університеті були відриті нові кабінети, лабораторії, музеї, клініки, переважно на медичному та фізико-математичному факультетах. Однак, Міністерство народної освіти суттєво не збільшило асигнування на розширення університетських будівель, укомплектування лабораторій, поповнення фондів бібліотек та музеїв [16, с. 30]. Зазначимо, що професору І.Лазаревичу вдалося власним прикладом залучити слухачок Повивального інституту при Харківському університеті до благодійництва. Завдяки їх пожертвуванням поповнювалася музейна колекція акушерської клініки [15].

У дослідженні Т.Соколенка встановлено, що науковці Харківського університету з повагою ставилися до роботи бібліотеки навчального закладу. Професори й викладачі не раз приходили на допомогу бібліотеці: упорядковували фонди, складали каталоги, передавали на її користь кошти, одержані за додаткові лекції, вели переговори з книгопродавцями, купували книги за власний кошт для бібліотеки й дарували їй свої друковані праці [16, с.44-45]. З пожертвувань, що бібліотека університету отримала з 1863 по 1884 рр., заслуговують на увагу ті, що були надані професорами Д. Лямблем (175 т.), І. Калениченком (1265 т.) [16, с. 45].

Новою формою громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників протягом означеного періоду була допомога студентам університету. За даними Д. Багалія та Д.Міллера, наприкінці 60-х років XIX ст. серед професорсько-викладацького складу університету почала визрівати думка про необхідність прийти на допомогу своїм слухачам [1, с. 918-921; 4, с. 415]. Як зазначали дослідники, цей задум вдалося реалізувати тільки у 1871 р. засобом створення Товариства допомоги нужденним студентам при Харківському університеті. Одним з ініціаторів створення нового товариства був засновник харківської фізико-хімічної школи, професор М.Бекетов. Мета діяльності това-

риства у його статуті була визначена таким чином: «надати неімущим студентам Харківського університету кошти для продовження освіти в університеті» [4, с. 415]. За положенням статуту, членами товариства могли бути повнолітні особи незалежно від статі, соціального стану й звання. У примітці документу містилося зауваження щодо заборони мати право голосу на зібраннях товариства вихованцям навчального закладу. Однак, останні не були позбавлені права брати участь у допомозі своїм товаришам шляхом внеску пожертвувань у міру можливості й бажання [4, с. 415]. Товариство надавало студентам одноразову грошову допомогу (до 25 руб. – без повернення) та забезпечувало утримання деяких студентів протягом всього навчання (з обов'язком при працевлаштуванні повернути борг). Благодійний фонд формувався з членських внесків та пожертвувань. Серед жертводавців були й науковці, що забезпечували організацію навчального процесу студентів-медиків й фармацевтів: професори О. Кузнєцов, Г. Лагермарк, Л. Гіршман, А.Шимков та ін. [19, с. 150-151]. За статутом товариства, для «посилення» різних засобів фінансових надходжень на його рахунок, членам товариства надавалося право «влаштувати публічні лекції, вистави, концерти тощо, з відповідного дозволу та з додержанням установлених правил» [4, с. 416]. У періодичних виданнях того часу публікувалися звіти товариства, в яких надавалася інформація про надходження від проведення таких заходів [13].

З метою подальшого розвитку професійно-творчих здібностей своїх колег та самовдосконалення І. Лазаревич відвідав у 1866 р. всесвітню виставку медичних інструментів у Лондоні, прийняв участь у з'їзді акушерів. Відомо, що у 60-і роки XIX ст. були опубліковані роботи П. Лазаревича, з яких студенти могли отримати інформацію про інноваційну діяльність закордонних спеціалістів медичного та фармацевтичного спрямування. Серед таких публікацій слід назвати: «Нотатки про закордонні подорожі» (1865) [8], «Про всесвітню виставку акушерських, гінекологічних та педіатричних інструментів в Лондоні в 1866 р.» [11, с. 74]. Відомо, що приймаючи участь у роботі з'їзду у

Лондоні, І. Лазаревич демонстрував інструменти, що були їм винайдені на допомогу лікарям, які приймали пологи. Виявом визнання науково-практичних досягнень Павла Івановича стало його обрання почесним членом Лондонського товариства акушерів у 1866 р.

Науковий пошук свідчить, що представники професорсько-викладацької колегії Харківського університету, які забезпечували розвиток медичної й фармацевтичної освіти, приймали участь в організації та подальшій роботі декількох наукових товариств, що діяли на базі цього закладу освіти. Як відомо, у травні 1869 р. було засноване «Товариство дослідників природи при Харківському університеті», яке в рік заснування об'єднало близько 40 учених [17, с. 100]. Ініціатором заснування товариства був М. Бекетов, а першим головою став професор О. Чернай. Товариство видавало «Труды общества испытателей природы при Харьковском Университете» (1869-1925). Публікації названого видання, зокрема в галузі зоології та ботаніки, були корисними й для студентів-медиків, слухачів медичного факультету (фармацевтів).

У грудні 1872 р. було оголошене рішення міністра про дозвіл існування Товариства дослідних наук з двома секціями: фізико-хімічною та медичною. За перші десять років свого існування медична секція публікувала наукові доповіді своїх членів у додатках до протоколів засідань товариства. Також про результати засідань повідомлялося на шпальтах місцевих газет та медичної газети «Врач». З 1882 р. розпочинаються періодичні видання наукових праць членів медичної секції під назвою «Труды общества опытных наук». Першим редактором видання став В.Крилов [3, с. 12]. Товариство приділяло увагу створенню власної бібліотеки шляхом обміну видань з іншими науковими товариствами та установами, збору пожертвувань на вшанування пам'яті видатних учених [18, с. 107; 17, с. 100].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі аналізу проблеми дослідження та узагальнення його результатів, можемо стверджувати: основними чинниками, що визначали

особливості громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників на базі Харківського університету, були суспільно-політичні зрушення за часів Великих реформ в Російській імперії, розвиток природничих, медичних наук й педагогічної думки, урядова політика в галузі університетської освіти. Університетський статут 1863 р. значно розширив повноваження колегіальних органів університетів, надав їм можливість прийняття самостійних рішень з багатьох питань. Положення університетського статуту обумовили характер громадсько – просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників як представників факультетських рад. Основними формами такої діяльності слід назвати: виконання обов'язків деканів й секретарів факультетських рад, участь в університетському суді. Подальша спеціалізація медичної й фармацевтичної освіти, а також усвідомлення науковцями як державними службовцями власної ролі у вирішенні соціально значущих проблем сприяла їх залученню до роботи в комісіях, сумісних нарадах з представниками від земств щодо вироблення вказівок і заходів стосовно боротьби з інфекційними хворобами й розробці профілактичного підходу в епідеміології; оголошенню публічних промов просвітницького характеру під час урочистих актів та пам'ятних подій; виявленню приватної ініціативи, спрямованої на розвиток навчально-допоміжних установ університету та допомогу недостатньо забезпеченим студентам; популяризації наукових досягнень завдяки участі в з'їздах фахівців медичного й природничого спрямування й наукових товариствах на базі Харківського університету. У зв'язку із зростанням патріотизму серед широких верств населення, а також збільшенням кількості поранених, інвалідів, біженців, безпритульних у наслідок військових дій, науковці-медики виявляли громадську позицію, читаючи спеціальні курси з хірургії та військової хірургії для лікарів з метою поновлення їх знань; здійснювали відрядження до армії; надавали допомогу Товариству Червоного Хреста. Вважаємо, що досвід громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників Харківського університету досліджуваного періоду може бути зразком для насліду-

вання в сучасному освітньому просторі України. Перспективу дослідження ми вбачаємо в подальшому вивченні педагогічно-доцільних ідей та громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників імперської доби, зокрема пов'язаних з проблемою інституалізації жіночої медичної та фармацевтичної освіти.

Список використаних джерел

1. Багалеї, Д. І., Миллер Д. П. История г. Харькова за 250 лет существования (1655-1905). Историческая монография. В 2 т. Т. 2 (XIX – нач. XX). Репринтное издание / Д. И. Багалеї, Д. П. Миллер. – Х. : Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе, 1993. – 976 с.
2. Грубе, В. Ф. О современном клиническом преподавании хирургии : речь, написанная для произнесения в торжественном собрании Императ. Харьк. ун-та. 17 янв. 1864 г. / В.Ф. Грубе. – Х. : Универс. тип., 1864. – 37 с.
3. Двадцатипятилетие Общества научной медицины и гигиены при Имп. Харьковском университете. Юб. заседание 8 февраля 1898. – Х. : Тип. А. Дарре, 1898. – 58 с.
4. Друганова, О. М. Приватна ініціатива в освіті України (історико-педагогічний аспект) : монографія / О. М. Друганова. – Х. : Диво, 2008. 556 с.
5. Зарубин, И. Е. Некролог Николая Ивановича Пирогова : речь, произнесенная в торжественном собрании Императорского Харьковского университета. 17 января 1882 г. / И.Е. Зарубин. – Х. : Универс. тип., 1882. – 40 с.
6. Зеленська, Л. Д. Рада факультету: історія та сучасність : монографія / Л. Д. Зеленська, Т. О. Разуменко. – Х. : ХНАДУ, 2015. – 140 с.
7. Лазаревич, И. П. Город с гигиенической и эстетической точки зрения: Речь, произнесенная на торжественном акте Императорского Харьковского университета ординарным профессором И.П. Лазаревичем, 17 янв. 1874 г. / И.П. Лазаревич. – Х. : Тип. «Губернская», 1874. – 48 с.

8. Лазаревич, И. П. Заметки о заграничном путешествии / И.П. Лазаревич. – Х. : 1865. – 29 с.
9. Лупаренко, С. Є. Діяльність громадських товариств із соціокультурного забезпечення дітей в Україні (кінець XIX ст. – початок XX ст.) / С. Є. Лупаренко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. Серія «Педагогіка та психологія». – Вип. 2 (2). – С. 14-19.
10. Лутаєва, Т. В. Педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність науковців Слобожанщини – фундаторів медичної та фармацевтичної освіти в Україні – як категорійно-понятійна проблема / Т. В. Лутаєва // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. ак. І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Х. : ХНПУ, 2015. – Вип. 51. – С. 173-185.
11. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / под. ред. проф. И. П. Скворцова, Д. И. Багалея. Ч. 1. Х., 1905–1906. – С. 1-195.
12. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / под. ред. проф. И. П. Скворцова, Д. И. Багалея. Ч. 3. Х., 1905–1906. – С. 1-314.
13. Об недостаточных студентах в Харькове // Южный край. – 1881. – 27 февр.
14. Общий устав Императорских Российских университетов 1863г. // Сб. постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. III, 1865. – С. 953-955.
15. Протокол заседания Совета университета 1 ноября 1879 года // Записки Императорского Харьковского университета 1879 года. – 1882. – Т. 4. – С. 158–182.
16. Соколенко, Т. М. Науково-педагогічний комплекс у вищих навчальних закладах (історичний аспект) : наукове видання / Т. М. Соколенко. – Слов'янськ : СДПУ, 2004. – 105 с.
17. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / под. ред. проф. И. П. Осипова, Д. И. Багалея. Репр. изд. Ч. 1. – Х. : Сага, 2008. – С. 3-154.

18. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / под. ред. проф. И. П. Осипова, Д. И. Багалея. Репр. изд. Ч. 3. – Х. : Сага, 2008. – С. 103-109.
19. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х. : Фоліо, 2004. – 750 с.
20. Якобий, А. Задачи Русского Красного Креста : речь, произнесенная на торжественном акте Императорского Харьковского университета 17 января 1880 года. – Х. : Ун. тип., 1880. – 27 с.
21. Lutaieva T. The problem of Moral and Ethical Education of youth in scientific and pedagogical heritage of the Slobozhanshchina scholars (the second half of 19th – early 20th century) / T. Lutaieva // Advanced education. – 2017. – № 7. – P. 73-79.